

Анастасия ПЕТРОВА**ЛИНГВИСТИЧНИТЕ ИЗМЕРЕНИЯ НА ГОРДОСТТА
В БЪЛГАРСКИ И РУМЪНСКИ ЕЗИК**

Изучаването на семантичното поле 'гордост' е предмет на малко специални проучвания (Kövecses 1986; Йорданская 1970, 14). Ценността на подобни изследвания е в това, че подготвят почвата за следващи компаративни и типологични анализи и за разкриване на общността и спецификата в метафоричните модели, използвани от различните култури по света. Предлаганият анализ ще се опита да намери езиковите измерения на българските и румънските представи за *гордостта* и да достигне до конкретни изводи за разпространението на различните метафори в балканския ареал, както и за техния универсален или етноспецифичен характер¹.

Семантичното пространство на *гордостта* се отличава със сложна многопластовост. Като устойчиво условно-рефлекторно образувание в съзнанието на човека гордостта се свързва със субективното отношение към различни страни на общественото битие — към хората, към самия себе си, или към отделни явления от обществения живот. Гордостта е чувство, в което се проявява самосъзнанието на личността и се изразява уважението на човека към себе си. Тя насочва и регулира поведението, изисква такива постъпки, които отговарят на представата за собственото Аз. Чувството за гордост обикновено е свързано с лични заслуги, с принадлежност към особена социална група, професия и др. Поводът за нашата гордост разкрива моралния ни облик и предопределя характера на поведението ни. В същото време гордостта се проявява и като емоция, като афективна форма на моралното чувство. Тя е високото мнение за себе си, свързано с удовлетворение и задоволство от постигнати резултати. За нашето изследване, което цели да открие скритата образност при назоваването на понятието в двата езика, и на тази основа да направи изводите си за близостта и различието при метафоризирането на гордостта (особеностите на когнитивния процес) у двата етноса, разграничаването на емоция и чувство не е съществено. Като се съобразяваме с него, ще проведем анализа

основно чрез пресичане на групирането по понятие и по образност, доказало вече своята ефикасност в предишни изследвания на същото поле.

Като всеки компонент от пространството на емоциите, и гордостта е сложна област, представяна от много различни концепти. Всяка когнитивна стъпка е запечатана в метафори от няколко метафорични модела². В основата на повечето от тях стоят основните симптоми на гордостта: зачервено лице, блеснал поглед, широка крачка, изправена стойка с неестествено издаден гръден кош (корем), усмивка, неестествено вдигната глава и поглед, смущения в точността на усещанията и възприятията, смущения в умствената дейност, желание да се споделя с другите, показно поведение и др.

1. Метафоричен модел горе 'надменност, високомерие'

Ориентацията **горе** е един от най-честите пътища при метафоризирането на гордостта с по-малка или по-голяма интензивност във всичките ѝ разновидности. Затова може да бъде открита в много метафори, „скрити“ във вътрешната форма на думи или в семантичния преход, регистриран в преносното значение на редица фразеологизми³. Когато оценяваме горделивите и надменни хора, ги определяме като хора с *високо самочувствие*, в противовес на плахите и неуверените, които недооценяват себе си и са с *ниско самочувствие*, което се опитваме да *повдигнем*. Онова отрицателно морално качество (противоположно на *скромността* и *уважението*), което характеризира неуважително-презрителното отношение към другите хора, с преувеличаване на собствените достойнства и със себелюбие, е названо с дума с вътрешна форма *високо* и *меря* (*високомерие*). За сравнение може да се приведе и думата *въз-гордявам се*, чийто префикс е свързан с изразяване на същата идея 'над, отгоре'. Субективното усещане на човека, обхванат от гордост, е за *лекота*, издигане и поглед *отгоре* на останалия свят, който изглежда *нищожен, дребен*:

бълг. *Държа се нависоко* 'големя се, гордея се, надувам се' (ФРБЕ 1, 293)

Хвърча (вдигам се, изхвърлям се) нависоко 'големя се, гордея се, надувам се' (ФРБЕ 1, 451)

Имам се нависоко диал. 'големя се, гордея се, надувам се' (ФРБЕ 1, 451)

На земя(та) не стъпвам диал. 'възгордял съм се, държа се надменно, надувам се' (ФРБЕ 1, 630)

Покачил се на големия ат диал. 'станал големяц, издигнал се' (ФРБЕ 2, 150)

рум. *A se uita (la cineva) ca din pod* 'гледам (на някого) като от моста', 'големя се, гордея се, важнича'; отнасям се с пренебрежение към някого' (PPC 1012)
A vorbi din şa 'говоря от седлото', 'надменно, самоуверено, отвисоко говоря' (DFRB 742)

A umbla (călca) (ca) din pod 'вървя (ходя) (като) от моста', 'големя се, гордея се, важнича' (но и 'стъпвам несигурно, трудно') (DFRB 112)

A umbla în rapăinoage 'вървя на кокили', 'големя се, гордея се, важнича; надменен, високомерен, с претенции съм' (DFRB 726)

A vorbi în rapăinoage 'говоря на кокили', 'говоря арогантно, високомерно' (DEX 746)

Лесно е да се забележи, че оценката на езиковия колектив на подобно състояние на духа и особено на неговото външно проявление е неодобрително, както сочат образите в метафоричните изрази.

В други случаи съзнанието е намерило изходната за метафората съдържателна област във факта, че гордият човек е с вдигната глава и поглед, който търси обект, за да сподели чувството⁴. Тази метафора има много варианти, които трудно могат да се категоризират, защото са преходни случаи между метафора и метонимия⁵. В основата им обикновено лежи един характерен белег на гордия човек:

- **Метафора с вдигната глава** 'горд', 'надменен, високомерен': Емоцията е отъждествена на един от най-характерните видими признаци на човека, който изпитва задоволство от свой успех или придобивка и демонстрира съзнание за превъзходство над останалите чрез неестествено вдигнатата си глава.

бълг. *Държа главата си високо* 'горд съм, имам достойнство', но и 'отнасям се надменно, високомерно' (ФРБЕ 1, 289)

Надигам (надигна) глава 'ставам надменен, надут; възгордявам се, надувам се' (ФРБЕ 1, 623)

Виря (си) глава(та) 'държа се надменно, големя се, надувам се' (ФРБЕ 1, 156)

Надигам си муцуната 'възгордавам се' (ФРБЕ 1, 623)

Надигам си муцуната неодобр. 'възгордявам се' (ФРБЕ 1, 623)

С вирната глава 'надменно, горделиво, надут' (ФРБЕ 2, 277)

рум. *A umbla cu capul mare* 'вървя с голяма глава', 'самоуверен, самонадеян съм' (DFRB 721)

- **Метафора с вирнат нос** 'надменен, горделив, надут': може да се приеме като разновидност на горната метафора, но с акцент върху най-изпъкналата и забележима част от лицето:

- бълг. *С вирнат нос* 'надменно, горделиво, надуго' (ФРБЕ 2, 277)
Надигам нос 'ставам надменен, надут; възгордявам се, надувам се' (ФРБЕ 1, 623)
Носът ми не се стига с клечка вулг. ирон. 'прекомерно съм се възгордял, надул, държа се горделиво' (ФРБЕ 1, 710)
Вирнат нос 'надут, надменен човек' (ФРБЕ 1, 156)
Вирвам (навирвам, вдигам) нос 'ставам надменен, надут; възгордявам се, надувам се' (ФРБЕ 1, 156), срв. с антонима *Навеждам носа* на някого 'накарвам някого да не се гордее, да не бъде надменен' (ФРБЕ 1, 607)
рум. *A se ține mare cu nasul (pe sus)* 'държа се на голямо, с нос нагоре', 'големя се, гордея се, важничя; надменен, високомерен, надут, с претенции съм' (DFRB 604)
A umbla (a fi, a se ține) cu nasul (pe) sus 'вървя (съм, държа се) с нос нагоре', 'държа се предизвикателно, горделиво' (DEX 669), срв. с антонима *A umbla (a se ține) cu nasul jos* 'вървя с нос надолу', 'държа си носа надолу', 'засрамен съм'
Cu nările (nasul) în vînt 'с ноздри (нос) на вятъра'; (за човек) 'надменен, високомерен, горделив, надут' (DFRB 138-9).
A(-și) ridică nasul (sus) 'вдигам (си) носа (нагоре)', 'ставам надменен, горделив; възгордявам се' (DFRB 667), срв. с антонимите *A lăsa nasul în jos (pămînt)* 'провесвам нос', 'срамувам се, чувствам се виновен' (DEX 669), *A-i pica (cădea) cuiva nasul* 'окапва (пада) ми носът', 'преставам да бъда високомерен, надменен, дързък, нахален' (DFRB 279, 317)
A-și lua nasul la purtare 'вземам си носа на носене', 'вирвам си носа, възгордявам се, ставам нахален, дързък' (DEX 669)
A ține nasul sus 'държа си носа нависоко', 'големя се, гордея се, важничя; надменен, високомерен, с претенции съм' (DFRB 715)
A fi cu nasul pe sus 'с нос нависоко съм', 'държа се високомерно, надменно; големя се, важничя' (DFRB 228)
A (nu-)și cunoaște (vedea, ști) lungul nasului '(не си) знае дължината на носа', '(не си) зная мястото', срв. с антонима *A tăia (a scurta) nasul cuiva* 'режа (скъсявам) носа на някого', 'засрамвам някого' (DEX 669).
A nu-i ajunge cu prăjina la nas 'не ми се стига с прът носът', 'възгордявам се, големя се' (PPC 873)

Предизвиква любопитство фактът, че фразеологизмите с *нос* в румънския език са изключително много. Обяснението вероятно се крие в това, че носът е най-изпъкналата част от човешкото лице и лесно се превръща в един от най-ярките признаци на гордостта. Но не може да се подмине фактът, че *носът* присъства освен при метафоризирането на *гордостта* / *срама* още и във фразеологизмите за различни понятия като *нетърпение*, *нервност*, *гняв*, *лицемерие*, *лудост*, *на прага на смъртта* и др. — пространство, дълбоко проникнато от митологични представи: срв. гр. диал. Αποῦ τοῦ στόμας σου μβαίν—νου κι αφ' τῆμ μύτης σου βγαίν—νου 'през устата ти ще вляза и през носа ти

ще изляза', 'ще те ядосам много' (Andriotis 1961, 101), словаш. *Ma muchy v nose* 'има муха в носа', 'лицемерен е', чеш. *Ten ta mušky v nose* 'умен, хитър, коверен', бълг. *Кацнала му е муха на носа* 'случи му се някаква неприятност', арум. *L'-intră tu nări* 'влизам в носа' (Paparagi 1908, 148; Терновская 1984, 120) и др. Но особено силно подхранва догадките за присъствие на митологични следи групата от фразеологизми с компоненти **нос** и **дявол**: рум. *A-i da dracul cu coada pe la nas* (DFRB 283), чеш. *ten má d'abla v nose*, словаш. *Má čerta v nose*, пол. *Čert mi sadol na nos* и др., както и тези, в които *мухата* е заменена с *душа*: бълг. *Душата му е под носа* 'нетърпелив е', тур. *canları burunlarını ucuna gelmiş* (Терновская 1984, 120; Σετατος 1990). Без да бъдем категорични, можем да предположим, че метафората *имам нос* 'имам дързост, наглост' в рум. *A avea nas* 'дръзвам, осмелявам се; ставам надменен, възгордявам се' (DEX 669) също е свързана със старата представа за душата-дъх (вж. повече у У. Крайенброк-Дукова 1988, 214 Петрова 1997, 130—145), която се движи из цялото тяло и преминава през носа.

Идеята за **горе** виждаме и в ред фразеологизми с анималистична окраска:

- Метафора с **вирната опашка** 'възгордял се, надменен': Навирвам (си) опашка(та) диал. 'възгордявам се, не слушам никого' (ФРБЕ 1, 613), Виря (си) опашка(та) 'държа се предизвикателно, надменно' (ФРБЕ 1, 157).

- Метафора с **вдигнати перки** 'възгордял се, надменен': Надигам (вадя) (си) перки жарг. 'добивам високо самочувствие, въобразявам си, че много зная и умея да върша всичко; започвам да важнича' (ФРБЕ 1, 115, 623), Навивам перките някому жарг. 'ставам причина някой да добие високо мнение за себе си, като прекалено изтъквам неговите положителни качества' (ФРБЕ 1, 608).

- Метафора с **вирнати уши** 'възгордял се, надменен': Вдигам уши диал. 'ставам надменен, надут; възгордявам се' (ФРБЕ 1, 128), Навдигам камъка някому диал. 'ставам причина с хвалбите си да се повиши самочувствието му, да се самозабрави' (ФРБЕ 1, 606).

2. Метафоричен модел **голямо** 'възгордяване, надменност'

Възгорделият се загубва представа за реалното състояние и преувеличава размерът или стойността на определено качество, събитие, действие и т.н. Той е „обсебен“ от идеята за големината и значимостта му. За разлика от *притеснението*, което асоциираме с *теснота* и *липса на комфорт*, при гордостта усещането е за *простор*, *широта*, *свобода*, като че целият свят е твое притежание и ти стъпваш с широка

крачка по него. Метафората **голямо 'надменност'** е позната и на двата езика:

бълг. *Имам се (ида) на голямо* диал. 'големя се, гордея се, надувам се' (ФРБЕ 1, 451)

Растат ми ушите 'възгордявам се от успехи, похвали и др., повишава ми се самочувствието' (ФРБЕ 2, 252)

Раста в собствените си очи, Раста в очите на някого 'постепенно придобивам все по-голямо самочувствие, създавам все по-хубаво мнение за себе си поради своите постъпки, прояви' (ФРБЕ 2, 251)

Пораства ми/ порасне ми келя диал. 'Започвам да се надувам, да се големя, възгордявам се' (ФРБЕ 2, 158)

Порастват ми ушите 'възгордявам се от успехи, похвали и др., повишава ми се самочувствието' (ФРБЕ 2, 159)

Държа се на голямо (нависоко), големя се 'придавам си важност, отнасям се надменно; големя се, гордея се, перча се' (РБЕ 3, 271; 4, 565)

От царя по-голям 'високомерен, надут, много горделив' (ФРБЕ 2, 91)

В сокака не се хващам 'много съм високомерен, надут' (ФРБЕ 1, 187)

рум. *A se ține mare* 'държа се на голямо', 'големя се, гордея се, държа се надменно' (DFRB 605)

A călca (a) mare 'стъпвам широко', *A călca a poră* 'стъпвам като поп', 'големя се, гордея се, важнича' (DFRB 112)

Човекът, който поставя себе си над останалите, определя своето място в живота като особено важно. Така можем да обясним появата на българския фразеологизъм *Турям се на голямата клечка*⁶ диал. 'придавам си важност, смятам се за големец; големя се' (ФРБЕ 2, 420). По метонимичен път *голяма клечка, важна клечка* започва да се употребява иронично за човек с високо служебно или обществено положение (= този, който стои на голямата клечка) (вж. ФРБЕ 1, 117).

За случаите, когато някой се държи надменно, гордо и демонстративно изтъква пред другите нещо, което неонователно смята за много значимо, българите са създали глагола *важнича*, както и описателното *Придавам си важност, Правя се на важен*. В румънски намираме аналогия в *A-și da importanța* 'придавам си важност', *A-și da aere* 'давам си вид', *A face pe grozavul* 'правя се на важен'. Подобна егоцентричност може да се открие и в рум. *A se crede* букв. 'мисля се', 'самонадеян съм', *încrezut* 'самонадеян', *încredere de sine* 'увереност', *sigur de sine* букв. 'сигурен в себе си', 'самоуверен'.

3. Метафоричен модел **течност в съд 'гордост'**

Както сочат изследванията върху отрицателните емоции, това е универсален метафоричен модел, който е характерен за всички отря-

зъци на полето 'емоции' (Петрова 2000, Lakoff, Jonson 1980). Състоянието на човека се свързва от съзнанието с наличие на течност (емоцията) във вместилището, което може да бъде цялото тяло или само сърцето:

- **Метафора течност в тялото 'гордост'**: може да се види в бълг. *изпълнен с гордост, преливам от гордост* и в частичния румънски паралел *a fi plin de sine* 'пълнен съм със себе си', 'самоуверен, самонадеян съм'.

- **Метафора течност в сърцето 'гордост'**: бълг. *Сърцето ми се изпълва с (прелива от) гордост*, рум. *A i se umple inima de mândrie* 'сърцето ми се изпълва с гордост'.

- **Метафора препълнен съд 'гордост'**: И гордостта, подобно на другите силни емоции, когато е в особено големи размери, се асоциира с препълнен от субстанцията (*гордост*) съд, чиито стени не издържат напора и се пръскат, вж. напр. бълг. *Ще се пръсна от гордост*, рум. *A rocni de mândrie, de înfumurare* 'пръскам се от гордост, от високомерие'.

4. Метафоричен модел въздухообразна субстанция 'гордливост, надменност'

Моделът е много интересен, защото прокарва свързваща нишка между *гнева* и *гордостта* и е следа от стари представи, в които гордостта и войнският гняв са били най-големите добродетели за един мъж. И двете емоции са отъждествени от индоевропейските народи с невидима субстанция, която изпълва тялото: срв. гр. $\psi\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$ 'веществото на живота, летящото дихание на духа, действаща, чувстваща и мислеща материална субстанция, родствена на кръвта' < ие. **d^huHmo-(s)* 'дим', 'задух', бълг. *изпуших* 'ядосах се много', *надъхан* 'обхванат от някаква идея, готов да действа, дързък', рум. *A-i fumiga cuiva nasul* 'пуши ми носят', 'обхваща ме силен гняв, много се ядосвам', словаш. *duť* 'духам', 'ядосвам, гневя някого', *duje go čosi* 'нещо го ядосва' и др. (повече за метафората за дим 'гняв' вж. Петрова 2000).

- **Метафора дим 'надменен, високомерен'**: Гордият (горделив) човек е като изпълнен с невидимо вещество — гърдите му са изпъчени, главата вдигната нагоре — състояние, метафорично именувано с *надутост* (*надут*), *надменност* (*надменен*). Етимологията на думата *надменен* я свързва с рус. *надменный* и стб. *надъменъ*, причастие от *дъмж* 'духам' (БЕР 4, 470), срв. с диалектния фразеологизъм *Имам вятър в главата* 'надувам се, големея се' (ФРБЕ 1, 442). Към същата представа ни води и етимонът на рум. *înfumurat* 'високомерен', *fum, înfumurate*

'високомерие, надменност' (< *fum* 'дим') (DEX 530). Т.е. *надменен, надут* и *înfumurat* са възникнали върху представата за гордия като съд с меки стени, изпълнен с невидим газ. Наличието му очевидно се смята за неотменно условие при гордостта като чувство и като емоция, както сочат изрази от типа на бълг. *имам гордост*, рум. *a avea mândrie*.

В българския език има дълъг ред от устойчиви сравнения с глагола *надувам се*, които търсят различните лица на тази идея:

Като мях се надувам диал. 'много се надувам, гордея се' (ФРБЕ 1, 501)

Като петел на бунцие (купице, стобор) се големея, се надувам, се перча 'много се надувам, перча се' (ФРБЕ 1, 501)

Като пуйка (пуяк) се надувам 'прекалено много съм се надул' (ФРБЕ 1, 506)

Като праскова съм се надул 'много съм се надул, разсърдил' (ФРБЕ 1, 503–4)

Като пате в решето се надувам, се големея 'много и без да има защо, напразно се надувам' (ФРБЕ 1, 500)

Като въшка на перо (на тъпан, на чело) се надувам, диал. подигр.

Като свинска въшка се надувам диал. подигр. 'много се надувам, се гордея' (ФРБЕ 1, 509)

Като въшка в нова риза се надувам, диал. подигр. 'много се надувам, се гордея' (ФРБЕ 1, 481)

Като куче във фасул се надувам, диал. ирон. 'много се надувам, се гордея' (ФРБЕ 1, 490)

Като мисирек се надувам диал. подигр. 'прекалено много се надувам, се гордея'

Като мях се надувам диал. 'много се надувам, се гордея' (ФРБЕ 1, 494)

Като фит се надувам диал. подигр. 'прекалено много се надувам' (ФРБЕ 1, 513)

Като пуяк се надувам 'прекалено много се надувам, се гордея' (ФРБЕ 1, 506)

Като петел на бунцие се надувам (перча, големея и под.) 'много се надувам, перча' (ФРБЕ 1, 501)

Накокошинил съм се като цар Перушан диал. 'много съм горделив', от приказката за някой си цар, който заради сторена от него неправда към някого бил наказан с това, че цялото му тяло обрасло с птичи пера.

Надувам перки 'добивам високо самочувствие, започвам да си въобразявам, че много зная и умея да върша всичко; започвам да важнича' (ФРБЕ 1, 625)

Идеята се обиграва и от румънски фразеологизми, словосъчетания и думи:

A se îngâmfa 'надувам се', 'големея се', *îngâmfat* 'самонадеян, горделив', *om îngâmfat* 'надут човек', 'горделивец', *îngâmfare* 'самонадеяност, надменност'

A se umfla în pene (ca un curcan) 'напервам се (като пуяк)', 'големя се, важнича, проявявам надменност, високомерност' (DFRB 608)

A-și da (lua) aere 'давам (вземам) си вид', 'големя се, гордея се, важнича; надменен, високомерен, с претенции съм' (DFRB 639)

A fi plin de sine 'изпълнил себе си', 'самодоволен, самовлюбен, високомерен, надут' (DFRB 253)

A nu-l mai încâpea 'не се побирам в ризата си', 'отнасям се надменно, високомерно, големя се, важнича' (DFRB 455)

● **Метафора издути гърди 'гордост'**: Вместилището на невидимата субстанция според основния термин за 'гордост' в българския език са гърдите. Етимологията на думата *гордост* отвежда до идеята за изпъкналост — вж. *груда* 'буца' и срв. с *надут* 'горд, горделив'. Гордостта най-често е оценявана негативно от езиковия колектив, за което свидетелства диал. *грѣд* 'лош, грозен', *гѣрдост* 'грозотия' и 'гордост', *нагрѣднувам* 'намразвам' (Разлог), *огрѣдя*, *огрѣдым*, *огрѣдвам* диал. 'загрозявам', *угрѣдило ми се* 'неприятно ми е'; *грѣдомазен* 'грозен' (срв. стб. *грѣдъ* 'горд, надменен', както и сродната гр. βρένθος 'гордост', βρενθύομαι 'държа се гордо', лат. *gurdus* 'глупав') (БЕР 1, 264, 288).

● **Метафора издут корем 'високомерие'**: Метафората, според която един от ефектите на гордостта е *изпъченият корем*, е създадена само в румънския език: *A avea pipotă (mare)* 'имам голяма воденичка' (DFRB 73), *A fi cu pipota (mare)* 'с голяма воденичка съм' (DFRB 230), *A se umfla cuiva pipota* 'подува ми се воденичката', 'горделив съм' (но и 'ядосвам се, гневя се') (DFRB 230).

● **Метафора голяма глава 'високомерие'**: И тази метафора е използвана само от румънското езиково съзнание като основа за скритото сравнение в метафората: *A fi cu capul mare* 'с голяма глава съм', 'надменен, горделив, високомерен, надут; самоуверен съм' (DFRB 225).

5. Метафоричен модел красота 'гордост'

Рядко положителна и оптимистична представа крие рум. *a se mândri* 'гордея се', *mândrie* 'гордост', *mândru* 'горд, горделив', 'красив', което е свързано по произход с бълг. *мѣдър* 'умен, опитен, благоразумен, кротък, тих' < *mądrъ. Фактът, че думата е сродна с лит. *mandrus* 'бодър, дързък', 'горд' и нем. *munter* 'буден, бодър, здрав' < ие. **mendh-*, *mondh-* (БЕР 4, 373), хвърля допълнителна светлина върху начина, по който румънците оценяват гордостта — тя е чувство, което краси човека, защото му дава жизнени сили да върви с изправена глава, с изопнатото от енергия и здраве тяло и с увереност, че целият свят е в краката му.

6. Метафоричен модел **обличам дреха** 'самонадеян, надменен съм'

Част от семантичното пространство на гордостта се пада на онава състояние на духа, при което човек като че „облича“ себе си в дрехата на собствените си желания, приема мечтите си за факт, чувства се над останалите и демонстрира своето превъзходство. В българския език този концепт е означен с думата *самонадеян*, производна от *надявам се* < *праслав. *nādějāti se* < *dějāti* (сравни с *дявам*, *дяна*, *надявам*), с начално значение 'обличам дреха с очакване, с вяра в нещо' (БЕР 4, 472).

Сходна идея крие рум. *trufaș*, което поставя акцента върху външния блясък и показност на горделивия, самонадеян и надменен човек. Думата произхожда от гр. *τριφάω* 'кича се', 'гордея се, големея се, перча се'; 'живее в разкош'; 'изнежен съм, капризничка, своеволничка' < стгр. *τριφάω* 'разкош', 'изнеженост, разглезеност'; 'своеволие', 'гордост' (ЕЛКН 380; Вейсман 1260), срв. и рус. *кичиться* 'кича се', 'големя се, перча се'. Гр. *τριφάω* е заета и в българския език (*труфя се*, *труфило*, *натруфен*), но заемката не е развила преносно значение от полето на гордостта.

7. Метафоричен модел **хващам Господ** 'възгордял съм се'

Моделът се реализира в случаите, когато човек се е главозамаял от въображаем успех и вярва, че е достигнал небето и Господ или е победил въображаемия си враг:

бълг. *Хващам Господа за пардесюто (брадата, тогата)* 'постигам големи успехи, сполучвам много', употребява се, когато някой се е възгордял от въображаем успех (ФРБЕ 2, 464)

Хващам врага за носа (нога) 'постигам големи успехи, сполучвам много', употребява се, когато някой се е възгордял от въображаем успех (ФРБЕ 2, 464)

рум. *Parcă l-a arukat pe Dumnezeu de picior* 'сякаш е хванал Господ за крака'

8. Метафоричен модел **хем ..., хем ...** 'неоснователно възгордяване'

За случаите, когато езиковото съзнание е било впечатлено от взаимното изключване на личните качества и претенциите на възгорделия се човек, в българския език са използвани ред конструкции от типа **хем ..., хем ...**:

Хем шугаво, хем нос навирило за човек, който се е възгордял неоснователно въпреки недостатъците си (ФРБЕ 2, 489)

Хем насрано, хем кукутка вдигнало диал. вулг. за човек, който е виновен, но не желае да признае и се държи високомерно (ФРБЕ 2, 489)

Хем насрано, хем голямо вулг. за човек, който е виновен, но от честолубие не желае да си признае (ФРБЕ 2, 489)

Хем голо, хем голямо за човек, който се гордее, надува, без да има основание, причина за това (ФРБЕ 2, 489)

вж. и рум. диал. *Hem chel, hem fudul* за човек, който се е възгордял неоснователно въпреки недостатъците си (Констанца)

9. Метафоричен модел **противник 'гордост'**

Възприемането на емоцията като противник, с който трябва да се пребориш, е широко разпространена метафора за цялото семантично пространство, включително и гордостта: *Гордостта ме завладя (обхвана), Не мога да се преборя с гордостта си, овлавах гордостта си*, рум. *A pus stărpânire pe mine mândria* 'завладя ме гордостта' и др. (срв. същата метафора при *гнева, мъката, страха, радостта* — Петрова 2000, 2001; Kövecses 1998).

10. Метафоричен модел **различен съм от другите 'горд съм'**

Един от неотменните моменти в сценария на гордостта е съзнанието за превъзходство над останалите, които не притежават дадено качество. Този факт предопределя появата на различни конкретни метафори, в чиято основа лежи идеята 'различен съм, откроявам се':

- Метафора **крастава овца** 'неоснователно възгордял се човек': Единична румънска метафора, която в сравнението с образа на краставата овца се опитва да намери еквивалента на откъсналия се от общността надменен човек: *capră rîioasă* 'крастава коза', 'горделив, високомерен, надменен човек' (DFRB 104).

- Метафора **одеколон пикая** 'държа се надменно': Оригиналната семантична стъпка е регистрирана само в българския език. Иронията по повод въображаемото превъзходство се внушава от съзнанието за невъзможността на описания образ: *Одеколон пикая* жарг. неодобр. 'държа се надменно, защото си въобразявам, че превъзхождам другите, че имам някакви изключителни качества' (ФРБЕ 2, 19).

- Метафора **нарушавам обществените правила** 'държа се надменно, големее се': За общността възгордяването е осъдително, то е нарушаване на установения ред, който отрежда точно определено място на всеки. Затова за този, който забравя правилата и заживява със съзнанието за превъзходство над останалите, народът казва *Не си знае чергата* 'не съзнава положението си, големее се, надува се, въпреки че е беден' (ФРБЕ 1, 719), или *Пуска си пояса* диал. 'гордее се, държи се надменно, високомерно' (ФРБЕ 2, 229) рум. *A (nu-)și cunoaște (vedea, ști) lungul nasului* '(не си) зная дължината на носа', '(не си) зная мястото' (DEX 669).

След направеното описание и групиране на единиците, естествено възниква въпросът какви са отношенията между откритите концепти и как са организирани в цялото. Семантичният анализ показва, че според интензивността на *гордостта* бихме могли да отделим няколко зони в семантичното ѝ поле:

'уважение към самия себе си'

бълг. *горд, гордост, гордея се, имам гордост*

самоуважение

(високо) самочувствие

рум. *respect de sine*

respect pentru propria persoană

a fi într-o dispoziție excelentă

a se crede, încredere în calitățile proprii, încrezut

sigur de sine

închipuit

'прекалено и неоснователно уважение към самия себе си'

бълг. *самонадеян, самонадеяност*

самоуверен, самоувереност

рум. *încredere în sine*

îngâmfare, înfumurare

aplomb (фр. aplomb)

'високо мнение за себе си, свързано с удовлетворение и задоволство от постигнати резултати в даден момент'

бълг. *горд, гордост, гордея се*

хваля се

рум. *a fi mândru, a se mândri, mândrie*

a fi mulțumit de cineva / de ceva 'гордея се'

'неоснователно високо мнение за себе си и чувство за превъзходство над останалите'

бълг. *горд (рядко), горделив, горделивост*

надменен, надменност

високомерен, високомерие

възгордявам се (въз-горд-явам се)

рум. *semeț, semeți, semeție*

mândru

fudul (тур. fudul), a se fuduli

trufaș, trufie, trufaș

îngâmfat, îngâmfare

înfumurat, înfumurare, fum

orgolios

ot arrogant, arrogant, aroganță

'неоснователно високо мнение за себе си и чувство за превъзходство над останалите, което намира явна външна изява'

бълг. *перча се, наперен*
пъча се
големя се
надувам се, надут
важничка, важен
 рум. *a-și da importanță*
a-și da aere
a face pe grozavul
fudul, a se fuduli
a se umfla în pene
a se îngâmfă

Условно ще назовем тези сектори с един от компонентите им, който ще стане представителен: *самоуважение, самонадеяност, гордост, високомерие, надуване*. Общото и различното между елементите от тези отрязъци се проявява най-напред в компонентите на прототипичния им сценарий. Основните стъпки при възникването им могат да бъдат представени така:

сценарий на *самоуважение* / *respect de sine*

А е уверен в наличието на В
 В е много хубаво и много желано за А
 А високо оценява В
 А смята, че лицето С високо оценява В
 А е много доволен
 А изпитва самоуважение

сценарий на *гордост* / *mândrie*

А е уверен в наличието или в осъществяването на В
 В е много хубаво и много желано за А
 А високо оценява В
 А смята, че лицето С също високо оценява В
 А е много доволен
 А изпитва гордост

сценарий на *самонадеяност* / *îngâmfare*

А е уверен в наличието на В
 В е много хубаво и много желано за А
 А прекалено и неоснователно високо оценява В
 А смята, че и С високо оценява В
 А е много доволен
 А е самонадеян

сценарий на високомерие / *trufie*

А е уверен в наличието или в осъществяването на В
 В е много хубаво и много желано за А
 А високо оценява В
 А смята, че С също високо оценява В
 А е уверен, че В го поставя над останалите хора
 А иска всички да разбират това
 А е горделив, надменен, високомерен

сценарий на надувам се / *a se umfla în rene*

А е уверен в наличието или в осъществяването на В
 В е много хубаво и много желано за А
 А високо оценява В
 А смята, че лицето С високо оценява В
 А е уверен, че В го поставя над останалите хора
 А иска всички да разбират това
 А е горделив, надменен, високомерен
 Това се проявява в поведението на А

Тези 5 сектора от пространството на гордостта имат инвариантен набор от елементи. На първо място, в сценария на всички компоненти присъства елементът 'увереност в осъществяването или наличието на събитие В'. На второ място, това събитие винаги се оценява като много хубаво и много желано от А, с висока стойност. И накрая, А е убеден, че и другите оценяват така В. При *самонадеяността*, *високомерието* и *надутостта* А надценява стойността на В и това се оказва съществена разлика в прототипичния сценарий, защото води до оформянето у А на убеждението, че стои над останалите хора. Докато при *самонадеяността* и *високомерието* чувството за превъзходство над останалите няма или има слаба външна проява, то при *надутостта* (*големене*, *важничене*) това чувство е ясно доловимо от останалите членове на езиковия колектив.

Кои са първичните съдържателни области при метафоризирането на гордостта в румънски и български? Равносметката след направеното описание на моделите показва, че най-често се подлагат на метафоризация понятията 'самонадеяност', 'високомерие', 'надутост', т.е. онази част от семантичното пространство, което носи негативната оценка на колектива. Най-широко разгърнати са метафорите, които отъждествяват гордостта във всичките ѝ превъплъщения с представата за издигане **нагоре**, както и за **пространство** и **широта**. Гордостта за българите и румънците е **въздухообразна субстанция**, която изпълва тялото и създава усещане за **значимост** и **величие**. В Румъния тази

субстанция се локализира в корема и главата (вж. метафорите **издаден корем** и **голяма глава**), а в България — в **гърдите**. За румънците гордостта като високо мнение за себе си, свързано със задоволство от конкретен успех, е равностепенна на **красота**. В описаното семантично пространство и по-точно в сектора на самонадеяността и надменността за българите съществува метафората **обличам дреха**, както и **хващам Господа** и **хем..., хем...** Като морална характеристика на личността и от двата етноса гордостта се възприема като **субстанция** вътре в човека. Като останалите емоции гордостта е отъждествена с **течност в съд** и с **противник**, с който водиш борба и трябва да овладееш.

Всичко това позволява да се реконструира прототипът на *гордостта* в езиковото съзнание на двата етноса. Този прототип е много близък и би могъл да се представи в следния вид:

Гордостта е чувство (емоция), която се свързва със сърцето
 Гордостта е красиво чувство (за румънците)
 Гордостта възниква независимо от мен и волята ми
 Когато съм горд, като че обличам нова дреха (за българите)
 Гордостта е свързана със задоволство от осъществяването на нещо много желано
 Когато съм горд, чувствам вътрешна възбуда и прилив на енергия
 Гордостта намира външен израз в очите
 Гордостта ражда у мен потребност да я споделя с другите
 Гордостта нарушава хармонията между мен и света (за българите)
 Гордостта може да бъде емоция с висока интензивност
 Загубата на контрол над гордостта се изразява чрез действия, оценявани в повечето случаи отрицателно от езиковия колектив и езиковото съзнание
 Интензивността на гордостта е пропорционална на степента на проявление на нейните физиологични ефекти

БИБЛИОГРАФИЯ

- Баранов, Караулов 1994:** А. Баранов, Ю. Караулов. Воскрешение метафоры // Словарь русских политических метафор, М., 1994
- БЕР:** Български етимологичен речник, С., 1971—2001
- Вейсман 1991:** А. Вейсман. Греческо-русский словарь, М., 1991
- Добровольский 1996.** Д. Добровольский. Образная составляющая в семантика идиом, ВЯ, 1996, 1, с. 71
- Йорданская 1970:** Л. Йорданская. Попытка лексикографического толкования группы русских слов со значением чувства // Машинный перевод и прикладная лингвистика, М., 1970, вып. 13
- Крайенброк-Дукова 1988:** У. Крайенброк-Дукова. Представите на славянските за душата (по езикови данни). Славистичен сборник, 1988

- Петрова 1997:** А. Петрова. Балканският аспект на езиковата метафора 'муха' — 'душевно състояние'. Българистични проучвания. Международен семинар по български език и култура, Велико Търново, 1997, с. 130—145
- Петрова 2000:** А. Петрова. Езиковата метафора и балканската картина на света (върху материал от полето 'емоции' в балканските езици), 2000, дисертация
- Петрова 2001:** А. Петрова. Представите за радостта в румънския език. Българистични проучвания. Международен семинар по български език и култура, Велико Търново, 2001, с. 146—157
- РБЕ:** Речник на българския език, С., 1977—1995, т. 1—8
- РРС:** Б. Андрионова, Д. Михальчи. Румынско-русский словарь, М., 1954
- Телия 1988:** В. Телия. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира, М., 1988
- Терновская 1984:** О. Терновская. Ведовство у славян. II Бзык (мухи в голове) // Славянское и балканское языкознание, М., 1984, с. 118
- ФРБЕ:** К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. Фразеологичен речник на българския език, С., 1974, т. 1—2
- Andriotis 1961:** N. Andriotis. To idioma tu Livisin tis Likias, Athine, 1961
- DEX:** Dicționarul explicativ al limbii române, București, 1998
- DFRB:** Dicționar frazeologic român-bulgar, S., 1997
- Kövecses 1986:** Z. Kövecses. Metaphors of anger, pride and love, Amsterdam
- Kövecses 1998:** Z. Kövecses. Are there any emotion-specific metaphors? // A. Athanasiadou, E. Tabakowska. Speaking of emotions. Conceptualization and Expression // Cognitive Linguistics Research 10
- Lakoff, Jonson 1980:** Lakoff, G., M. Jonson. Metaphors we live by, Chicago, London, 1980
- Mikołajczuk 1998:** A. Mikołajczuk. The metonymic and metaphorical conceptualisation of *anger* in Polish // A. Athanasiadou, E. Tabakowska. Speaking of emotions. Conceptualization and Expression // Cognitive Linguistics Research 10, p. 153
- Papahagi 1908:** Papahagi. Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumanischen, Albanesischen, Negriechischen und Bulgarischen, Leipzig, 1908
- ΕΛΚΝ:** Ν. Ανδριώτης. Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής, Αθίνα, 1971
- Σέτατος 1990:** Μ.Σέτατος. Ελληνική και τουρκική (μερικές περιπτώσεις δανεισμού). Πρακτικά της 10ης Φιλοσοφικής Σχολής του Α. Π. Θ. Θεσσ. 1990

БЕЛЕЖКИ

¹ За ролята на метафората при концептуализацията на емоциите вж. Баранов, Караулов 1994; Добровольский 1996, 27; Телия 1988

² Повече за **метафоричния модел** и неговите варианти (конкретни езикови метафори) вж. Баранов, Караулов 1994; Добровольский 1996; Телия 1988.

³ Повече за метода на анализ вж. Петрова 1997, 2000

⁴ Симптом, характерен за всички положителни емоции в противовес на отрицателните.

⁵ За подобни случаи А. Миколайчук предлага да се въведе специален термин *метафтонимия* (Mikołajczuk 1998, 164).

⁶ *Голямата клечка* се нарича дървената ос, която стърчи отзад на каруцата и на която децата обичат да сядат.